నాకు దేవుని చూడాలని వుంది

రావూరి భరద్వాజ

నాకు

దేవుని చూడాలని ఉంది

కథల సంపుటి

డాక్టర్
రావూరి భరద్వాజ

సంపాదకీయం

భరద్వాజను ప్రప్రథమంగా నేను చూసింది 1942వ సంవత్సరంలో. అతనితో తొలిసారిగా మాట్లాడింది 1950వ సంవత్సరంలో. నేను మొదటిసారి చూచినప్పుడు అతనేమీ కాడు. మొదటిసారిగా మాట్లాడినప్పుడు మాత్రం 'సమీక్ష' సంపాదక వర్గంలో సభ్యుడు. అప్పటికే అతను రచయితగా మంచి పేరు సంపాదించుకొన్నాడు. అతణ్ణి కల్సుకొని నేను రాసిన కథ నొకదాన్నిచ్చాను. పావుగంటలోనే ఆ కథను చదివి నాకిచ్చేస్తూ, అదే కథను ఎలా రాస్తే బాగుంటుందో చెప్పాడు. రెండు రోజుల తర్వాత ఆ మార్పులూ చేర్పులూ చేసి తీసుకెళ్ళానుగానీ, అతను చెప్పినట్లుగా మాత్రం కథ రాలేదు.

"అక్కడక్కడా, చిన్న చిన్న సర్దుబాట్లు చేయనా?" అంటూనే అతను ఆ కథను మొత్తం తిరగరాసి నాకిచ్చేశాడు. "సమీక్ష కథల పత్రిక కాదు. రిలీఫ్ కోసం, ఒకటి రెండు కథలూ, కవితలూ వేసినా, ఇప్పటికే మా వద్ద చాలా కథలున్నాయి. మీ వంతు రావటానికి చాలా కాలం పడుతుంది. అందాకా ఇది మీ దగ్గర ఉంచుకోవటం దేనికి? మద్రాసులో నాకు తెల్సిన పత్రికల వాళ్ళున్నారు. మీరు వొప్పుకొంటే వారికి పంపుతాను... అవి అచ్చంగా కథల్నే ప్రచురిస్తాయి" అన్నాడు భరద్వాజ.

రెండు మాసాల తర్వాత ఆ కథ అచ్చయింది. తొలిసారిగా అచ్చులో నా పేరు చూచుకున్నది అప్పుడే; అదీ భరద్వాజ ప్రోత్సాహముతోనే.

ఇంకో మిత్రుని అనుభవం తెల్సుకొందాం.

"కథ అని చెప్పదగ్గ నా మొదటి కథ అచ్చయింది 'తెలుగు స్వతంత్ర'లో 1949వ సంవత్సరంలో అనుకొంటాను. విచిత్రమేమిటంటే ఆ మొదటి కథ రాసింది నేను కాదు. నన్ను రచయిత కమ్మని ప్రోత్సహించిన మిత్రుడు భరద్వాజ రాసుకొన్న కథ అది. దాన్ని నా పేర పంపి, నన్ను రచయితను చేసింది తాను. ఆ కథ బాగున్నదని పేరు వచ్చింది" అంటాడు శార్వరి.

భరద్వాజ 'సమీక్ష' పత్రికలో చేరటానికి ముందు, 'జ్యోతి' పత్రికలో కొద్ది రోజులపాటు పని చేశాడు. అప్పుడే 'శార్వరి'తో పరిచయమయింది. వీరిద్దరూ కలిసి 'కవితాకుటీరం'అనే చిన్న సాహితీ సంస్థను స్థాపించారు. ఆ సంస్థ తరపున సాహిత్యసేవ చేయాలని ప్రయత్నించారు. ఆ ప్రయత్నాలు ఫలించినట్లయితే, భరద్వాజ తొలి కథా సంపుటం 'పాడ్యమి' 1949వ సంవత్సరంలోనే వచ్చివుండేది. అలా రాబోతున్నదని 'జ్యోతి' పత్రికలో ప్రకటన కూడా వెలువడింది. కాని ఏం లాభం? వారుభయులు చేసిన ప్రయత్నాలూ ఫలించలేదు. అంతలోనే, ఆ ఉద్యోగానికి కూడా ఉద్వాసన చెప్పవలసి వచ్చింది. ఆ తర్వాతనే శార్వరి 'కళావాణి' అనే సంస్థను ప్రారంభించి, 'రాగిణి', 'కొత్త చిగుళ్ళు' అనే పేర్లతో భరద్వాజ రాసిన రెండు కథా సంపుటాలను ప్రకటించాడు.

తాను పుంకానుపుంఖంగా రాయడమే కాకుండా, ఏ పాటి రాయగల వారి చేతనయినా, పట్టుబట్టి, శతపోరి రాయించటం భరద్వాజకు అప్పుడూ ఇప్పుడూ వున్న అలవాటే. 'అతని ప్రోత్సాహంతో రచయితలైన వారి సంఖ్య అసంఖ్యాకం' అనటం నిస్సందేహంగా అతిశయోక్తే గాని, 'అసలు ఎవ్వరూ

లే'రనటం మాత్రం పచ్చి అబద్ధం. ఒక అమరశ్రీ, ఒక వైశంపాయన, ఒక వీరమల్లు రామకృష్ణ, ఒక శార్వరి- కాక మరో పదిమందీ అతను తాయారు చేసిన రచయితలే!

ఆలూరి ప్రకాశరావు, వీరమల్లు రామకృష్ణ, ఆలూరి భుజంగరావు, అబ్బరాజు నాగభూషణం, శారద ఎప్పుడూ భరద్వాజతో కలిసి మెలిసి తిరుగుతూ ఉండేవారు. వేజెండ్ల సాంబశివరావు, కవిరావు, వెలగా వెంకటప్పయ్య అప్పుడప్పుడూ కలుస్తూ ఉండేవారు. సమిష్టి కృషి మీద కొండంత విశ్వాసం వున్న భరద్వాజ, వీరందరినీ కలుపుకొని, 'యువసాహితి' అనే సాహిత్య సంస్థను ఏర్పాటు చేశారు. ఈ సంస్థకు కార్యదర్శిగా, అధ్యక్షుడుగా వుండి, వారం వారం సమావేశాలను నిర్వహించారు. చర్చలు గోష్ఠులు నడిపాడు. ఈ సంస్థ తరపున కొన్ని పుస్తకాలను కూడా ప్రచురించాడు. ఉత్పత్తిదారుకూ, వినియోగదారుకూ మధ్య వుండే దళారీలను తొలగించటం ప్రధానాశయంగా, కారుచవగ్గా పుస్తకాలను అచ్చువేసి, పాఠకులకు అందించాలని అతను ప్రయత్నించాడు. అందుకోసం 'రోహిణీ పబ్లికేషన్స్' అనే ప్రచురణ సంస్థను కొద్ది పెట్టుబడితో స్థాపించాడు. వారికి తానే ప్రధాన సంపాదకుడుగా ఉన్నాడు. 'అసావేరి' అనే పుస్తకం అచ్చువేశాడు. అప్పుల పాలయ్యాడు. ఆ అప్పులను తన జీతంలోంచి, నెల వాయిదాల మీద తీర్చవలసి వచ్చింది.

భరద్వాజ పట్టుదలకొక ప్రతీక. అతనో మొండి మనిషి. సుమారు మూడున్నర దశాబ్దాలుగా కలిసి మెలిసి తిరిగిన వాళ్ళం కాబట్టి అతనిలోని మంచి చెడుగులు రెండూ నాకు తెలుసు.

అవసరమయింది గనుక చెబుతున్నాను.

భరద్వాజ ఏమీ కాని రోజుల్లో జరిగిన సంఘటన యిది. పొట్ట చేతబట్టుకొని, ఆవురావురుమంటూ ఊరూరా, వాడవాడా తిరుగుతున్న కాలమది. ఒకసారి అతడు చాలా దగ్గరి బంధువుల ఇంటికెళ్ళాడు. స్నానం చేసి అప్పటికి రెండు రోజులయింది. ఒళ్ళు మాసింది. దుస్తులూ మాశాయి. సబ్బు కావాలన్నాడు. 'నీ ముఖానికి సబ్బొక్కటే తక్కువయిందేం?' అని ఈసడించాడా బంధువు. భరద్వాజ సబ్బు లేకుండానే స్నానం చేసి, 'వస్తా'నని చెప్పి, వెళ్ళిపోయాడు. ఈ సంఘటన 1944వ సంవత్సరంలో జరిగింది. నాటి నుండి నేటిదాకా, అతను స్నానానికి సబ్బు వాడడని చాలా మందికి తెలియదు. ఈలోగా ఆ బంధువులు అనేకసార్లు భరద్వాజ ఇంటికి వచ్చారు. అతనివల్ల రకరకాల ఉపకారాలు కూడా పొందారు.

1956వ సంవత్సరంలో మద్రాసులోని ఒక స్టూడియోలో ఒక జానపద చిత్రం షూటింగ్ జరుగుతోంది. పింగళి నాగేంద్రరావుగారు ఆ చిత్రానికి కథ, మాటలు, పాటలు రాశారు. నాగేంద్రరావుగారు ఒక సీను చెప్పి, ఎలా ఉన్నదన్నాడు కుటుంబరావును. కొడవటిగంటి నవ్వి వూరుకొన్నాడు గానీ, అక్కడే వున్న భరద్వాజ ఠపీమని "చందమామ కథలాగా వుంది" అనేశాడు. ఆ సీను చూడటం కోసం రమ్మని నాగేంద్రరావుగారు, కొడవటిగంటినీ, భరద్వాజనూ బలవంతం చేశారు. ముగ్గురూ ఫ్లోర్‌లో అడుగు పెడుతున్న వేళకు దర్శకుడు ఫ్లోర్ ముందు నిలబడి ఉన్నాడు. ఆ దర్శకునికి భరద్వాజ బాగా తెలుసు. అయినా, కుటుంబరావునూ, నాగేంద్రరావునూ లోపలికి పోనిచ్చి, భరద్వాజ వెళ్ళకుండా అడ్డుపెట్టాడు ఆ చిత్ర దర్శకుడు. అతనో క్షణం ఆశ్చర్యపోయాడు.

ఎందుకిలా అడ్డుపెట్టాడు...? రెండు మాసాల క్రిందట అదే దర్శకుని మరో చిత్రాన్ని తాను తీవ్రంగా విమర్శిస్తూ రాసిన సంగతి భరద్వాజకు అప్పుడు గుర్తుకొచ్చింది. 'మంచిది' అంటూనే ఆ చిత్ర దర్శకునికో నమస్కారం చేసి వెనక్కు తిరిగాడు. అంతే! ఆ దర్శకుని మరే చిత్రమూ, భరద్వాజ ఇంతవరకూ మళ్ళా చూడలేదు. అలాంటి మొండి పట్టుదలగల మనిషి భరద్వాజ.

1958వ సంవత్సరంలో ధనికొండ హనుమంతరావుగారి వద్ద ఉద్యోగం మానేసి, ఒక ఫౌంటెన్ పెన్నుల కంపెనీలో పనికి కుదిరాడు భరద్వాజ. అంతకుముందుదాకా కలంతో రాయటమే తప్ప, వ్యాపారం చేయటం అతనికి తెలియదు. కానీ విధివశాత్తూ ఆ ఉద్యోగంతోనే రాజీపడి కాలం గడపవలసి వచ్చింది. అలా కాలం గడుపుతున్నప్పుడు ఓ సారి - ఓ కలం - అస్తవ్యస్తంగా త్రిప్పటం వల్ల పగిలిపోయింది. వాస్తవానికి అది ఖరీదైన కలం. కాని అది పగిలిపోవటానికి భరద్వాజ ఎంత మాత్రం కారణం కాదు. తెలుసుకోకుండానే ఆ కంపెనీ యజమాని భరద్వాజను దుర్భాషలాడాడు. ఆ కలం విరిగిపోవటానికి, యజమాని అన్నగారే కారణమని భరద్వాజ సంజాయిషీ యిచ్చాడు. తనే కారణమని ఆ పెద్దమనిషి కూడా అంగీకరించాడు. కానీ యజమాని మాత్రం ససేమిరా వొప్పుకోలేదు. "నోర్మూయ్! మాట్లాడావంటే పళ్ళు రాలగొడతాను" అన్నాడాయన కళ్ళెర్రచేస్తూ. తాను చేయని తప్పుకు మాట పడవలసి వచ్చినందుకు భరద్వాజ ఎంతగా కుమిలిపోయాడో, అతని డైరీ (దినచర్య గ్రంథం) పుటలను చూస్తేగాని తెలియదు. రెండు దశాబ్దాలు గడిచిన అనంతరం, అదే యజమాని, అదే వ్యాపారంలో నష్టపడి, కట్టుబట్టలతో హైదరాబాదు వచ్చినప్పుడు, భరద్వాజ అతన్ని ఆప్యాయంగా ఆదరించడమే గాక, తన మిత్రులతో చెప్పి, అతని కుమారుడికి మంచి ఉద్యోగం కూడా ఇప్పించాడు. "అబ్బీ! జాగ్రత్తగా ఉద్యోం చేసుకో. ఈ యజమాని చాలా మంచివాడు. మీ నాన్న మాదిరిగా, నిష్కారణంగా కోపగించుకోడు. చేయని తప్పుకు పళ్ళు రాలగొడతానని మాత్రం అసలే అనడు" అని నవ్వుతూ చురక అంటించాడు భరద్వాజ.

సహజంగానే సున్నితమయిన హృదయం కలవాడు భరద్వాజ. అతననుభవించిన దారిద్రమూ, నిరుద్యోగమూ, అవమానాలూ, ఈసడింపులూ ఏకమై. అతణ్ని రాయిగా మార్చివేసి ఉండవలసింది. అతననుభవించిన సూదిపోట్లు అతణ్ని కరుకెక్కించి ఉండవలసింది. కానీ అవన్నీ అతని స్వభావాన్ని మృదువుగా, మరింత మృదువుగా మార్చేశాయి.

అల్ప ప్రయోజనాల కోసం అతణ్ని వేధించిన వారున్నారు. ఈర్ష్యతో, ద్వేషంతో, అసూయతో, అతణ్ని బాధించిన వారున్నారు.అతనికెలాంటి ప్రయోజనమూ కల్గకుండా కుట్రలు పన్ని హింసించిన వారున్నారు. ఆఖరుకు నోటి దగ్గరి కూడు తీసేసి, అలా తీసేసినందుకు, హాయిగా నవ్వుకొన్న వారూ ఉన్నారు.

తనను అనుమానించిన వారిని, అవమానించిన వారిని, వేధించిన వారిని, బాధించిన వారిని, హింసించిన వారిని, ధ్వంసించిన వారిని; చిరునవ్వుతో క్షమించగలిగిన సహృదయుడు భరద్వాజ. ఏ ప్రమాణాలతో కొలిచి చూసినా - అదుగో - అల్లంత ఎత్తుగానే కనబడతాడు భరద్వాజ. అతనికున్న మొండితనం, గుండె నిబ్బరం, పట్టుదల, దీక్ష, చాలా తక్కువ మందిలో కన్పిస్తాయి.

మూడున్నర దశాబ్దాలుగా భరద్వాజను సన్నిహితంగా తెలిసిన వాణ్ని కాబట్టి, అతని లోపలా, బయటా జరిగిన మార్పులనూ, జరుగుతున్న మార్పులనూ, ఖచ్చితంగా మదింపు వేయగలనన్న నమ్మకం నాకున్నది. అధిక సంఖ్యాకులకు 'రచయిత భరద్వాజ' మాత్రమే తెలుసు. నాకు 'వ్యక్తి భరద్వాజ' కూడా అతి దగ్గరగా తెలుసు. రచయిత(గా) భరద్వాజ సాధించిన విజయాలనూ, ప్రమాణాలనూ చూసి, అభినందిస్తున్న చాలా మందికి, వ్యక్తి(గా) భరద్వాజ సాధించినదేమిటో తెలిసే అవకాశం బహు తక్కువ! అందుకు ఒక చిన్న సంఘటనను ఉదహరిస్తున్నాను.

1942వ సంవత్సరంలోనో, లేక 1943వ సంవత్సరంలోనో అనుకుంటాను. భరద్వాజ మోగులూరు వెళ్ళాడు. అప్పటికతని వయసు 15 లేదా 16 సంవత్సరాలు. బంధువులు - అప్పటికే ఇంటికి తాళం వేసుకొని వెళ్ళిపోయారు. ఇమ్మడి సెట్టి సీతారామయ్య తల్లిచాటు బిడ్డ. భరద్వాజకు సావాసగాడు. తనకు ఆకలిగా ఉందన్నాడు భరద్వాజ. తల్లి కంటబడకుండా చిన్న పప్పు బెల్లం చెక్కను దొంగచాటుగా చొక్కా లోపల దాచుకొచ్చి యిచ్చాడు సీతారామయ్య. ఆ పూట గడిచిపోయింది.

1976వ సంవత్సరంలో; తన కూతురు పెళ్ళి నిశ్చయమయిందనీ, తనకేమీ పాలుపోవటం లేదనీ, అదే సీతారామయ్య ఉత్తరం ముక్క రాశాడు. ఆ పెళ్ళికైన ఖర్చు (లో చాలా భాగం) భరద్వాజ భరించాడు. అయినా "మా సీతారామయ్య రుణం నేనింకా తీర్చుకోవాల్సి ఉంది" అంటాడు భరద్వాజ - ఇప్పటికీ! వ్యక్తిగా అతను సాధించినదేమిటో నాకు చాలా స్పష్టంగా తెలుసు. ఇంకా విపులంగా రాయటానికిది సమయం కాదు. 'భరద్వాజ సాహితీ జీవితం' అనే గ్రంథంలో ఈ వివరాలన్నింటినీ తెలియజేస్తున్నాను.

వ్యక్తి భరద్వాజను గురించి ఇప్పుడిక్కడ ఈపాటి చెప్పడానికైనా ఒక ముఖ్య కారణం ఉంది. తనెలాంటి వాడో తెలిస్తే- ఎంతగా తెలిస్తే - అంతగా అతని సాహిత్యాన్ని మనం అవగతం చేసుకోవచ్చు; ఆస్వాదించవచ్చు.

భరద్వాజ ఒకప్పుడు రాసిన రచనల్లో 'కామాజిక స్పృహ'ను మనం చూడవచ్చు. ప్రేమికుల్ని, శ్రామికుల్ని చూడవచ్చు. మానవతను, దానవతను చూడవచ్చు. అపారమైన కారుణ్యాన్ని, అసాధారణమైన కాఠిన్యాన్ని చూడవచ్చు. ఇవన్నీ భరద్వాజ చూశాడు. స్వయంగా అనుభవించాడు. మనల్ని కూడా చూడమనీ అనుభవించమనీ, మనముందు పరిచాడు.

భరద్వాజ తనపేరుతో రాసినవే గాక, అనేక గుప్త నామాలతో రాసినవి కూడా అసంఖ్యాకంగా వున్నాయని నాకు తెలుసు. అతని రచనల్లో కొన్నింటిని - దిన, వార, పక్ష, మాసపత్రికలు సంపాదకీయాలుగా ప్రచురించిన సందర్భాలున్నాయనీ నాకు తెలుసు.

భరద్వాజ 'పజిల్స్' పూర్తి చేయటం నాకు తెలియదు గానీ, రెండు మూడు పత్రికల కోసం, సంవత్సరాల పర్యంతం 'పజిల్స్' కంపోజ్ చేసిన సంగతీ నాకు తెలుసు.

వాడుకలో వున్న పదాలు, తన భావాలను ప్రస్ఫుటించవనుకొన్నప్పుడు, కొత్త పదాలను సృష్టించుకోడానికి ప్రయత్నించాడు భరద్వాజ. మనకింతవరకూ నవల, నవలిక మాత్రమే తెలుసు. 1950 ప్రాంతంలోనే 'నవలానిక' అనే కొత్త ప్రక్రియను అతను పరిచయం చేశాడు. కాశీవిశ్వనాథంగారి

సంపాదకత్వాన వెలువడ్డ 'సర్వోదయ' పత్రికలో భరద్వాజ ప్రకటించిన "చర్చిగోడలు" అతని మొదటి నవలానిక. "ఇది కథకంటే కాస్త పెద్దది. నవలిక కంటే కాస్త చిన్నది" అంటాడతను. మనకింతవరకూ, 'భుక్తాయాసం' మాత్రమే తెలుసు. భరద్వాజ 'ధనాయాసం' కూడా దీనికి జతపరిచాడు. "అవసరాన్ని మించి తింటే భుక్తాయాసం, అవసరాన్ని మించిన డబ్బులంటే ధనాయాసం" అంటుంది భరద్వాజ రాసిన 'కాదంబరి' నవలలోని ఒక పాత్ర. 1953లో అతను రాసిన 'చిత్రగ్రహం' నవలలోని చిత్రగ్రహం పేరు 'శశూన్'. ఇది అంతకుముందు, తెలుగు పఠితలకు తెలిసిన పదం కాదు. (శశి+మూన్='శశూన్' అని, భరద్వాజ తరువాత వివరణ ఇచ్చాడు) 'జలప్రళయం' అన్న మరో చిన్న నవలలో కొందరు శాస్త్రవేత్తలు, చంద్రమండలం వెళ్ళి అక్కడి నుండి, కొత్త పదార్థాన్ని తీసుకొస్తారు. ఆ పదార్థం పేరు 'లూనారియం'. ఇదీ మనకు కొత్త పదమే! ఒక చోట మనకు 'బహులేమియా' అన్న దేశం కనబడుతుంది. మరోచోట 'గర్భమిత్రుడు' కనబడతాడు. కొన్ని విషయాల్లో అతను త్రివిక్రమమూర్తి. మరికొన్ని విషయల్లో వామన మూర్తి. జంటనగరాల్లో అసంఖ్యాకంగా వున్న సాంస్కృతిక సంస్థలన్నింటికీ, అతను దూరంగానే ఉంటాడు. ఏ సాహిత్య సభలకూ, ఏ సారస్వత సమావేశాలకూ సాధారణంగా అతను హాజరు కాడు. "ఆ సభలకు హాజరయ్యే సాహిత్యోపాసకులకు, నాలాంటి సామాన్యుడు చెప్పవలసిందేమీ లేదు. వారు చెప్పే గొప్ప గొప్ప విషయాలు నావంటి మామూలు వాడికి బోధపడవు" అంటాడు భరద్వాజ.

ప్రపంచ ప్రఖ్యాత రచయిత క్వాజా అహమ్మద్ అబ్బాస్, అతణ్ణి మాక్సింగోర్కీతో పోల్చినప్పుడూ; సుప్రసిద్ధ పత్రికా రచయిత 'యం.సి.' అతణ్ని బాల్జాక్ సరసన నిలబెట్టినప్పుడూ; మహాకవి శ్రీ శ్రీ అతని రచనలను ఆంటన్ చెకోవ్ రచనలతో తులతూగగలవన్నప్పుడూ; మరో సాహిత్యోపాసి, అతణ్ని జార్జివాషింగ్టన్ కార్వర్ ప్రక్కన నిలబెట్టినప్పుడూ; భరద్వాజ ఉత్తుంగ తరంగంలా ఎగసిపడడానికి బదులుగా తనలోకి తను కుంచించుకుపోయాడు. వామనుడయ్యాడు. "ఒక్క కష్టాలను అనుభవించటంలో తప్ప, వారికీ నాకూ పోలికలు ఎక్కడున్నాయి గనక?" అన్నాడతను వినయంగా.

వ్యక్తిగా భరద్వాజ ఎంత సంతృప్తితో సాయిలా పాయిలాగా ఉంటాడో, రచయితగా భరద్వాజ అంతకంటే మించిన అసంతృప్తితో సీరియస్‌గా ఉంటాడు. తనేదో సాధించాడని, ఈ క్షణం వరకూ అతను అనుకోవటం లేదు. ఆత్మస్తుతి మృత్యువుతో సమానమనీ, అహం మనిషిని మింగేస్తుందనీ అతని కెప్పుడో తెలుసు. కాబట్టే అతను జాగ్రత్తపడి, తానే ముందుగా 'అహం' గారిని మింగివేశాడు. 'ఆత్మస్తుతి' గారిని ఆమడ దూరానికి తరిమి వేశాడు. "నా బతుక్కుతోడు ఇంకా అహం కూడా ఎందుకండీ బాబూ! ఏం చూసుకొనీ?" అని మనల్నే ప్రశ్నిస్తాడు భరద్వాజ. అతని కళ్ళు సూక్ష్మదర్శినిగానూ, దూరదర్శినిగానూ పనిచేస్తాయి. చిన్న చలిచీమ కళ్ళల్లోని భయాన్ని కూడా అతను ఇట్టే చూడగలడు. లోకంబులు, లోకేశులు, లోకస్థులు తెగిన తుది నలోకంబగు పెంజీకటి కవ్వలగా, ఏకాకృతితో వెలుగుతున్న మూర్తిని దర్శించటానికి ఇప్పుడు తహతహలాడుతున్నాడు.

భరద్వాజ - అవనీగర్భపు అట్టడుగు పొరలను చీల్చుకొని, ఆకాశంకేసి ఎదుగుతున్న దేవదారు వృక్షం లాంటివాడు. అరిగిన కొద్దీ, తరిగిన కొద్దీ, పరిమళ పుంజాలను విరజిమ్ముతున్న చందన

తరవులాంటి వాడు. తన పరిసరాలలో - పడుపుగత్తెలో, పాలికాపులో, పసి నిగ్గులో, పండు ముసలిలో, కూలివానిలో, కష్టజీవిలో, ముష్టివానిలో, నిరుద్యోగిలో, చిరుద్యోగిలో, హరిజనునిలో, గిరిజనునిలో, అడుగు వానిలో, బడుగువానిలో, పీడితునిలో, తాడితునిలో, బక్కవానిలో, వారి ఆకిలిలో, అశాంతిలో, ఆర్తిలో, వెరపులేని అరపులో, నినాదాల విరుపులో, తుపాకుల మెరుపులో, అరుణంలో, అరుణారుణ రుధిరంలో, మరణంలో మరణించిన శబ్దంలో తనను తాను చూచుకొంటున్నవాడు. ఈ అశాశ్వతపు విలువలకు ఆవలగా, అతీతంగా, అననుభూతమైన పారమార్థిక మూల్యాలను లక్ష్యంగా పెట్టుకున్నవాడు. పరమోదాత్తమైన ఆ లక్ష్యాన్ని చేరటం కోసం, అనువైన సత్పథాన్ని అన్వేషిస్తున్నవాడు.

సర్వే భవంతు సుఖినః సర్వే సంతు నిరామయాః

సర్వే భద్రాణి పశ్యంతు మాకశ్చిత్ దుఃఖ బాగ్భవేత్.

"సర్వ ప్రాణులూ సుఖపడాలి. ఆరోగ్యంగా ఉండాలి. అందరికీ అనునిత్యం శుభమే కలగాలి. జగత్తులో ఎవ్వరూ దుఃఖ బాధితులు కాకూడదు" అని మనసా వాచా కర్మణా విశ్వసించినవాడు. అటువంటి సామాజికావతరణం కోసం ఎదురు చూస్తున్నవాడు.

గడచిన 40 సంవత్సరాల కాలంలో భరద్వాజ చాలా రాశాడు. తను జాగ్రత్త పరచుకొన్నవీ, తన మిత్రులు భద్రపరచినవీ కాక- అతను పోగొట్టుకొన్న రచనలు గూడా ఎక్కువగానే ఉన్నాయి. రానున్న సంవత్సరాలలో ఈ నా మిత్రుణ్ని గురించి, ఇటువంటి ప్రయత్నమొకటి చేయవలసి వస్తుందని, నేను ఏ మాత్రం ఊహించగలిగినా అతని రచనలనూ అతనికి సంబంధించిన సమాచారాన్నీ ఇప్పటికన్నా మించి జాగ్రత్తపరచి ఉంచేవాణ్ని, నాకా రోజుల్లో అటువంటి సూచనలేవీ భరద్వాజలో కనిపించలేదు. "బూతు కథలు రాసి కొంత కాలం నెట్టుకు రాగలడేమో" అనుకొన్నారు అతన్ని ఎరిగిన వారు. ఆ నెట్టుకు రావడం "ఇంత ఎత్తు" దాకా సాగుతుందని వారూ అనుకోలేదు; నేనూ అనుకోలేదు. భరద్వాజలో వచ్చిన ప్రతి మార్పునూ ప్రతిబింబించే కథలను, ఈ సంపుటంలో చేర్చాలన్నది నా సంకల్పం. ఇందుకోసం ఎంపిక చేసిన కథలు సుమారు 50 దాకా ఉన్నాయి. వాటినన్నింటిని ఒకే పుస్తకంలో చేర్చటం సాధ్యం కాదు. అందుచేత - రచనా కాలాన్నీ, వస్తువునూ, కథా సంవిధానాన్నీ ప్రాతిపదికలుగా చేసుకొని, కథలను మళ్ళీ వర్గీకరణ చేయవలసి వచ్చింది. ఇలా చేయటం వల్ల రాశిలో కథల సంఖ్య గణనీయంగా తగ్గిపోయిన మాట నిజమే గానీ, ఆ మేరకు వాసిలో ఆశించిన ప్రయోజనం రెట్టింపు అయింది. భరద్వాజలో వచ్చిన పరిణామాన్ని అతని కథల ద్వారా ప్రతిబింబింప చేయాలన్న సంకల్పం సమగ్రంగా కాకపోయినా స్థూలంగానైనా నెరవేరిందని నేను భావిస్తున్నాను.

ఈ కార్యక్రమం - ఈ మాత్రమైనా విజయవంతం కావటానికి చాలా మంది మిత్రులు సహకరించారు. భరద్వాజ తొలి వచన రచనకు ఆధారాలను అన్వేషించి నాకు అందచేసినవారు డాక్టర్ ముదిగొండ శివప్రసాద్‌గారు. తమ పరిశోధనలో భాగంగా- భరద్వాజగారి అముద్రిత కథలను, కొన్ని పాత కథలను, సేకరించి ఇచ్చిన వారు, శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ విశ్వవిద్యాలయ సాహిత్య పరిశోధక విద్యార్థి శ్రీ జానగాని కాటమయ్యగారు. 'చిత్రగ్రహం' నవల తొలిసారిగా ప్రకటితమైన వివరాలను

అందజేసిన వారు, వేటపాలెంలోని సారస్వత నికేతనం నిర్వాహకులు శ్రీ ఆర్.వి.శేషగిరిరావుగారు. తమ వద్ద వున్న భరద్వాజ రచనలకు సంబంధించిన వివరాలను, ఇతర సమాచారాన్ని పంపి సహాయపడిన వారు, డాక్టర్ వెలగా వెంకటప్పయ్యగారు. సంపాదకీయ వ్యాఖ్యలకు మేలు ప్రతులను తయారు చేయటంలోనూ, కొన్ని కథలను ఎత్తి వ్రాయటంలోనూ సహాయపడిన వారు శ్రీమతి తిరందాసు అమ్మాజీగారు. వీరందరికీ, ఇంకా తదితర మిత్రులకు నా హృదయపూర్వకమైన నమస్కారాలు!

కవిరాజ సాహితీ సదనమ్

5-8-1983 **త్రిపురనేని సుబ్బారావు**

శ్రీ కొల్లూరి కోటేశ్వరరావు

గారికి

ఓ... ఒకప్పుడు

(1943-47)

"? ?"

వీరగాథ

విమల

1943-44 సంవత్సరాల్లో భరద్వాజ (మాటల్లో ఇప్పటికీ) విద్యార్థి. అంతకు కొంచెం ముందుగానే- అతను చదువుకోవటం ప్రారంభించాడు. ఆ చదువు పూర్తిగా వంట పట్టిందనుకోనవసరం లేదు; వంట పట్టించుకోవడం కోసం అతడు పడిన శ్రమ, చేసిన కృషి - ఒక నవల వ్రాయడానికి పనికొచ్చేటంతగా ఉన్నది. ఇంతవరకూ జరిపిన పరిశోధనల్లో - మారుమూలన పడివున్న రెండు మూడు రచనలు వెలుగులోకి వచ్చాయి. నిజమేగానీ ఇవి పరమ జటిలంగానూ, అసంపూర్ణంగానూ ఉన్నాయి. సుమారుగా నలభై సంవత్సరాల క్రిందటి కాగితాలేమో అవన్నీ నుగ్గు నుగ్గు అయినాయి.

కొన్ని కాగితాలను సగానికి సగం పురుగులు తినేశాయి. కొన్ని పేజీలు లేవు కూడా.

ప్రస్తుతానికిది భరద్వాజ తొలి వచన రచనగా మనం భావిద్దాం. దీనికొక శీర్షికలేదు. ఇది వ్రాసినప్పుడు తను ఏ శీర్షికను ఉంచిందీ భరద్వాజ చెప్పలేకపోయాడు. తాను ఏం వ్రాయదలచుకున్నదీ తనకిప్పుడు గుర్తురావడం లేదన్నాడు.

ఇది - చారిత్రకమన్న భ్రాంతిని కలిగించే జానపద గాథ. దీనిని వ్రాసినప్పటి భరద్వాజకు కథా కథనం ముఖ్యం కాదు భాష ముఖ్యం; శబ్దాడంబరం ముఖ్యం! ఎంత జటిలంగా క్లిష్టంగా కష్టంగా రాస్తే అంత గొప్ప రచన అన్న భ్రాంతికి అందరి కవుల్లాగా, రచయితల్లాగా ఆయనా లొంగిపోయాడు.

అప్పటికి అతని వయస్సు 16-17 సంవత్సరాలు. బాల్యం వదిలి యవ్వన ప్రాంగణంలో అడుగు మోపుతున్న సంధికాలం. అవమాన ప్రహారానికి గురి అయ్యి నిలువునా రోషాన్ని నింపుకొన్న కాలం. పుస్తకాలనే పీల్చి, పుస్తకాలనే తాగి, పుస్తకాలనే తిని బతుకుదామని సంకల్పించిన కాలం. ఆ సంకల్పాన్ని కొంతకు కొంత ఆచరణలోకి గుంజుకొచ్చి పడేసిన కాలం. కనుకనే ఈ రచయిత తొలి నాళ్ళలోని తొట్ట తొలి రచనలో మనకు భాషాడంబరమే కనిపిస్తుంది. ప్రబంధాలలోని, మహా కావ్యాలలోని అనేక పంక్తులు యథాతథంగానూ, అప్పుడప్పుడు వేషాలు మార్చుకొనీ మనకు కనిపిస్తాయి.

ఎందుకిలా జరిగిందో, ఎందుకిలా జరుగుతుందో ఊహించడం పెద్ద కష్టమేమీ కాదు. ఏదో రాయాలన్న తపన, రాయడానికి ఏమీ స్ఫురించని స్థితి, చేతకాకపోవడమూ; వీటి మధ్య ఇరుక్కున్న కవికిగానీ రచయితకు గానీ ఇటువంటివి సంభవించడం సహజం. మరీ ఖచ్చితంగా చెప్పాలంటే ఇటువంటివే సంభవిస్తాయి. దీన్ని 'బాల్య దశ' అనవచ్చు. బిడ్డకు నడవాలని ఉంటుంది, నడవడం చేతకాదు, నడవకుండా వుండగలగడం ప్రకృతికే విరుద్ధం. ఏ గోడనో, గొబ్బెనో, మంచాన్నో, కుంచాన్నో పుచ్చుకొని, పడకుండా ఆసరా చేసుకొని, నడవడం నేర్చుకొని, నేర్చుకొన్నాక ఆ అవసరాలను వదలుకొని, సొంతంగా నడవడం సర్వసాధారణం.

ఈ పరిణామ క్రమాన్ని, పరిణామ వేగాన్ని తెలుసుకొనగోరేవారి ఉపయోగార్థం - ఇది అసంపూర్ణమే అయినప్పటికీ - ఇప్పటికి దొరికిన వాటిల్లో మొట్ట మొదటిదయిన భరద్వాజ వచన రచనను ఇక చదవండి.

"? ?"

ఆర్యావర్తమున స్వర్ణముఖియను ద్వీపవతీ తటాంచలమున సుధానిధి యనఁబరగు మహానగర మొండు గలదు. అందలి సౌధ సుధా ప్రభలంబర చుంచితములు...

(ఇది ప్రారంభం. ఇక్కడి నుండి మిగిలిన ముప్పావు కాగితాన్ని పురుగులు తినేశాయి.

రెండవ పేజీ ఏమయిందో తెలియదు. మూడవ పేజీలో మిగిలిన పంక్తుల్నిక్కడ ఇవ్వడమయింది. 'యాతడు' అని ప్రారంభం కావడానికి ముందు యెంతో కొంత కథ జరిగి వుండాలి. కథ కాకపోతే-పురవర్ణనం లేదా వన వర్ణనం లేదా మరొకటో ఉండి ఉండాలి. అది ఏమిటో మనకు తెలియదు.)

....యాతడు 2 నవద్వయ ద్వీప నానా జయశ్రీ వధూటీ సమాశ్లిష్ట భుజుడని కీర్తిఁగాంచినవాఁడు. అంతియేఁగాక 3 అవి తోర్వీనవఖండ ఖండవరకు జ్యాభోగి, సాభోగ, భోగ విభాస్యద్భుజ దండ మండితుడ వంది...

....

1. చూడండి: అల్లసాని పెద్దన రచించిన స్వారోచిష మనుసంభవం

వరణా ద్వీపవతీ తటాంచలమునన్ వప్రస్థలీ చుంబితాం

బరమైన సౌధ సుధా ప్రభా ధవళిత ప్రాలేయ రుఙ్మండలీ...

2. చూడండి: శ్రీనాదుని శృంగార నైషధం.

వితత నవద్వయ ద్వీప నానా జయశ్రీ

వధూటీ సమాశ్లిష్ట భుజుడు...

3. చూడండి: రామరాజ భూషణుని వసుచరిత్ర.

అవితోర్వీ నవఖండ ఖండపరశు జ్యాభోగి సాభోగభో

గ విభాస్వద్భుజ దండ, దండధర దీక్షా రూక్ష నానా వి

క్ష విబుక్షేపక కాండ...

....

(మళ్ళీ పేజీలు లేవు... దాదాపుగా నాలుగైదు పేజీలు తప్పి పోయి ఉండాలి. 'ఇన్ని పేజీలు తప్పిపోయా'యని ఖచ్చితంగా చెప్పేటందుకు పేజీలమీద సంఖ్యలు కూడా లేవు. కాకపోతే 'సరిపోవచ్చు'నని నేను భావించిన రీతిలో పుటలను పేర్చాను. ''సౌందర్యమును వర్ణింప నజుని కైన దరముగాదు'' అన్న పేజీ తప్ప మిగిలినవి ఇక్కడ నప్పవని నాకు తోచింది. ఇందులోని 'ముద్దుగుమ్మ' ఎవరో ఈ కాగితాల్లోని వాక్యాలను చూసి చెప్పడం సాధ్యం కాదు. ఈ 'ముద్దుగుమ్మ' పేరు కూడా తెలియదు.)

... సౌందర్యమును వర్ణింప నజునికైనఁ దరముఁగాదన్నచో నే నెంతటి వాడ! అయినను యోపినంతఁ జిత్రించెదఁగాక...

4. శశిబింబ మణిహేమ సౌదామనీ చయోత్కర కాంతులను, నవలతా పుష్ప విభవంబులను, కర్పూర చందన కాశ్మీర మృగ మదమును, నేర్చి కూర్చి నేర్పున నీ ముద్దుగుమ్మ నావిరించి సృష్టించి యుండనోపు. కాదేని గాంగ సైకత స్థల.....

....

4. చూడండి: నన్నెచోడ మహాకవికృత కుమారసంభవం.

శశిబింబ మణిహేమ సౌదామనీ చయో
త్కరకాంతులన్నియు నరసి తెచ్చి
నవలతా పుష్ప పల్లవ బిసకోమల
విభవంబు లన్నియు వెదకి తెచ్చి
కర్పూర చందన కాశ్మీర మృగమదా
మోదంబులన్నియు ముంచి తెచ్చి
పరవాదినీ శుక పరిపుష్ట మధుకరా
రావంబులన్నియు రాచి తెచ్చి

....

(తరువాత పేజీలోని పై భాగం పోయింది. అడుగు ముక్క ‘‘ఆమె చంచత్పల్లవ’’తో ప్రారంభమయి ‘నయియుండెను’తో ముగిసింది)

5. ఆమె చంచత్పల్లవ కోమలాంగుళములు గలిగినట్టిదియు. సంపూర్ణ చంద్రాననయు, నంచ చ్ఛందన గంధియు, గంధ గజయానయు జక్రవాక స్తనియు, కించిన్మధ్యయు, తటిల్లతా విలసి తాంగియు నయి యుండెను.

(దీని తరువాత ఎన్ని పేజీలు లేవో ఆ లేని పేజీలలో వున్న కథ ఏమిటో - వూహించటం అసాధ్యమనిపిస్తున్నది. లభించిన పుటలోని తొలి వాక్యం ‘- డిగ్గి’నిటల తటంబున నవంజలి పుటి ఘటించి వీరసేనుండిట్లనియె’ అని ఉన్నది. ఎవరీ వీరసేనుడు? ఇతను రాజు అయి ఉండడు. ఎందుచేతనంటే - ‘నిటలతటంబున నవంజలి పుటి’ ఘటించాడు. పైగా ‘దేవా!’ అని సంబోధించి, ‘తమ యాజ్ఞ మేరకు’ అని చెప్పుకుపోయాడు. ఇతడు రాజోద్యోగి గాని, రాజ బంధువుగాని అయి ఉండాలి. అసలు సుధానిధి మహా నగరాన్ని పాలించే రాజుగారి పేరేమిటి? మధ్యలో వచ్చిన ‘ముద్దుగుమ్మ’ పేరేమిటి? ఈమెకూ రాజుగారికీ ఉన్న సంబంధమేమిటి? ఈ ముద్దుగుమ్మకు ఏదో జరిగి ఉండాలి. శత్రురాజులు మాయోపాయంతో ఆమెను తస్కరించారా? వన విహారానికి వెళ్ళిన ఆ చిట్టి తల్లి దోవ తప్పి పోయిందా? ఏ దేవతలో గంధర్వ కుమారులో ఆమెను తమ లోకాలకు తీసుకు పోయారా? ఇలాంటిదేదో ఒకటి జరిగే ఉటుందని మనకు తెలుస్తూనే ఉంది. లేకపోతే - ‘ఆచాన నేనాకాన౹గాన’నని వీరసేనుడు అనడు. ‘-డిగ్గి’ అని వాక్యం ప్రారంభమయింది గదా! ఏమి డిగ్గి? రథమా? అశ్వమా? ఏనుగా? అదీ తెలియదు.)

... డిగ్గి, నిటల తటంబున నంజలి పుటి ఘటించి వీర సేనుండిట్లనియె!

‘‘దేవా! తమ యాజ్ఞమేరకు మన రాజ్యమందలి తరులను, దరులను గిరులను బరికించితి. శత్రు రాజుల యారణ్య భూములంజొచ్చి కంటవత్తి నిడుకొని యన్వేషించితింగాని - నాచాన నేనా

కాన(గాన. ఇక మరలుదమనుకొంటిని అంత 6. తళతళ మెఱుములు మెఱసినవి. బెళపెళ నుఱుముచు బెరిల్లున బిడుగులు, నలుగడల(బడ సాగినవి. నేను ఖడ్గధారినై హయము నదలించుచు, ముందునకు బోవుచుండ - దేవా! చెప్పుటకు నోరాడకున్నది. ఒక భయం...

....

5. చూడండి: పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్ర కవి రచించిన శృంగార శాకుంతలం.

చంచత్పల్లవ కోమలాంగుళ కర న్సంపూర్ణ చంద్రానన

న్యంచ చ్చందన గంధి గంధగజయానం జక్రవాక స్తనిం

గించిన్మధ్య తటిల్లతా విలసి తాంగిం, బద్మ పత్రాక్షి వీ

క్షించెన్ రాజు....

....

(-కరమైన దేదో కనిపించి ఉండాలి. అది ఒక దృశ్యం కావచ్చు; ఒక క్రూర మృగం కావచ్చు; ఒక విష సర్పం కావచ్చు; ఇలా ఎన్ని రకాలుగానైనా ఊహించవచ్చు. ఆ తరువాతి కాగితాలు కనిపించలేదు. మిగిలి ఉన్న ఆఖరు కాగితం మీద చదవడానికి అనువుగా ఉన్న ఒకే ఒక వాక్యం ఇదిగో ఇదీ -)

... తధిరోహిత హరింభా సముద్ధూత ధూళి ధూళులు రక్తచందనవృష్టులయినవి.

(ఆత రువాత ఇంకేదో జరిగి ఉండాలి. ఆ జరిగిందేమిటో భరద్వాజ రాసి కూడా ఉండవచ్చు. ఆ కాగితాలేవీ ప్రస్తుతానికి లేవు.)

* * *

....

6. చూడండి: పింగళి సూరనా మాత్యుని కళాపూర్ణోదయం.

తళతళ మెఱుములు మెఱయగ

బెళపెళ నుఱుముచు బెరిల్లు పెరిలన బిడుగుల్

నలుగడబడ, బెడిదపు ధా

రలుగల బలువాన జలధరంబులు గురిసెన్.

....

భరద్వాజ 'బాల్యదశ'లో రాసిన మరొక పెద్ద కథ ఈ వీరగాథ. ఇది సమగ్రంగానే ఉంది. ఈ పుస్తకానికి రాసిన పరిచయంలో భరద్వాజ ఇలా అంటున్నాడు.

"1943 నాటి మాట! అప్పటికే తెలుగు కావ్యాల తోనూ, ప్రబంధాలతోనూ కొంత పరిచయం ఏర్పడింది. ఈ పరిచయానికి పరోక్షంగా తోడ్పడిన వారు మా నాన్నగారు. ఆయన తనంత తానుగా ఏమీ వ్రాసిన జ్ఞాపకం నాకు లేదు. కానీ అద్భుతమైన కథలను అత్యద్భుతమైన శైలిలో చెబుతూ వుండేవారు. ఈ కథా గోష్ఠి సంవత్సరాల పర్యంతరం అవిచ్ఛిన్నంగా జరిగింది. శ్రోతలు ఎక్కువ సంఖ్యలోనే ఉండేవారు. ఆనాడు మా నాన్నగారు చెప్పిన కథల్లో కొన్నింటిని ఆ దరిమిలా నేను ఉపయోగించుకొన్నాను. ఈ 'వీరగాథ'కు కూడా 'మూలం' మా నాన్నగారే!" అని అన్నాడు భరద్వాజ.

ఆ తరువాతి వాక్యం జాగ్రత్తగా పరిశీలించదగినట్టిది. "ఇది నా తొలి రచన అనవచ్చు" అన్నదే ఆ వాక్యం. ఇదే తొలి రచన అయితే - ఇంతకు ముందు రచన ఎప్పటిదవుతుంది? వీరగాథ రచనా కాలం 1943. ఇంతకు ముందటి రచనను చేసిన కాలం 43-44 అనుకున్నాం. నామరహితమైన ఆ రచనా శైలికీ వీరగాథ శైలికీ చాలా భేదం ఉంది. ఆ రచనలో క్లిష్టత ఎక్కువ. శబ్దాడంబరం ఎక్కువ. ప్రబంధాల, కావ్యాల, ప్రభావం ఎక్కువ. వీరగాథ కూడా గ్రాంధిక శైలిలోనే ఉన్నప్పటికీ అన్వయ క్లిష్టత లేదు. శబ్దాడంబరం లేదు. ఈ రచన మీద ప్రబంధాల, కావ్యాల ప్రభావం కూడా పెద్దగా లేదు. లేదుగాని అర్థానుస్వారాల మీదా శకట రేఫల మీదా రచయితకు మోజు తగ్గలేదు.

---

1. చూడండి: భరద్వాజ రచించిన 'వీరగాథ' గ్రంథానికి 'నాటికి నేడు' శీర్షికతో ఉన్న పరిచయం. ప్రచురణ 1973.

నా అనుమానం ఏమిటంటే, నామ రహితమైన ఆ రచనకూ వీరగాథకూ మధ్య, భరద్వాజ మరి కొన్ని రచనలు చేసి ఉండాలి. అవి పద్య కవితలు, గేయ కవితలు కాక వచన రచనలే అయి ఉండాలి. పోనీ - సందర్భానుసారంగా, సన్నివేశానుసారంగా శైలీ విన్యాసాన్ని మార్చుకొన్నాడన్న యోగ్యతా పత్రాన్ని భరద్వాజకివ్వడానికీ అవకాశం లేదు. కారణం - రచయితగా భరద్వాజ అప్పటికి శిశుతుల్యుడు.

నామ రహితమైన ఆ రచనను చేసింది 1943 ప్రారంభంలోనూ, వీరగాథను రాసింది 1943 చివరిలోనూ అయి వుంటుందా? ఈ సంవత్సర కాలంలోనూ పద్య కవితలూ గేయకవితలూ కాక వచన రచనలెన్నో చేసి తన శైలిని భరద్వాజ సరిదిద్దుకున్నాడా? లేకపోతే 'ఇది నా తొలి రచన అనవచ్చు' అన్న భరద్వాజ మాటను లాంఛనంగానూ, యధాలాపంగానూ అన్న మాటగానే మనం తీసుకోవాలా?

కానీ - ఒకటి మాత్రం స్పష్టమయింది. 1943వ సంవత్సరం నాటికి, వీరగాథను రాస్తున్న నాటికి, భరద్వాజకు "గ్రాంధిక వాసన" వదల్లేదు. వీరగాథను రాశాక, రాసి... సరే! ఆ వివరాలు

End of Preview.

Rest of the book can be read @

http://kinige.com/book/Naku+Devuni+Chudalani+Undi

* * *